

Er det en dose Carl Schmitt den norske regjeringen trenger

Unntakstilstand

Rune Slagstad

MED ANDRE ORD

Regjeringen Solberg har med basis i smittevernloven og dens vide fullmakter – «Lov om vern mot smittsomme sykdommer» – vedtatt de mest vidtgående inngrep i borgernes dagligliv siden andre verdenskrig. Etter lovens paragraf 7–12 *Særlig fullmakt for Kongen* kan deler av den lovgivende makt flyttes fra Stortinget til regjeringen. Slik kan regjeringen for eksempel lage hurtigformulerte, straffebelegte hytteforbudsparagrafer. I dag inviteres Stortinget til i all hast å vedta en krisefullmaktslov som vil bringe Norge enda nærmere den unntakstilstanden som er allerede innført i en rekke land.

«Suveren er den som beslutter unntakstilstanden», hevdet den tyske rettslærde Carl Schmitt i «Politisk teologi» (1922), og viste til unntakstilstanden som en egen orden – ikke rettens, men maktens orden. Statens eksistens bekrefter gjennom unntakstilstanden en ubestridelig overlegenhet over rettsnormenes gyldighet. I unntakstilfellet suspenderer staten, hevdet Schmitt, retten i kraft av en rett til selvbevarelse – rettsstaten viker for maktstaten. Den suverene har monopol på den «siste» beslutning. Til den suverene staten hører muligheten til i en gitt situasjon å peke ut fienden «i kraft av egen beslutning» og bekjempe ham: Deri ligger ifølge Schmitt «den statlige suverenitets vesen» som et «beslutningsmonopol»: Den suverene autoritet viser at den, for å skape rett, ikke behøver å ha rett – bare makt.

Schmitt plasserte seg i tradisjonen fra Thomas Hobbes (1588–1679). Der den først hadde makt, skulle maktstaten ifølge Hobbes ha suveren makt. Den suverene stat fikk med sitt maktmonopol en tilspissing som skulle uroe den liberale tanke i de neste århundrer, for Hobbes tydeliggjorde på en skruppelløs måte at dette maktmonopolet innebar den institusjonaliserte vilkårlig-

FAKTA

Schmitts suverene stat:

- Den tyske juristen, rettsteoretikeren og filosofen Carl Schmitt (1888–1985) var en av 1900-tallets mest kjente tenkere rundt spørsmålet om politisk maktutøvelse – og en av de mest foruroligende, skriver Rune Slagstad.
- Schmitt bidro blant annet med teoretisk støtte for Hitlers nasjonal-sosialistiske revolusjon i 1933.
- I denne teksten trekker Slagstad fram Schmitts teori om unntakstilstanden og den suverene staten i forbindelse med dagens koronakrise.
- I dag vedtar Stortinget trolig en krisefullmaktslov som bringer Norge nærmere unntakstilstand.

het i samfunnsbygningens topp. For den stat som var sterk nok til å beskytte enhver, var også sterk nok til å undertrykke enhver. Det var kort vei fra maktens bruk til dens misbruk. De sentrale mekanismer for å temme maktens brukere er i vårt system den diskuterende offentlighet og de rettsstatlige bindinger. Disse hadde Schmitt liten sans for. Det samme gjelder, som vi er blitt minnet om i disse koronatider, et autoritært, men effektivt regime som det kinesiske.

Carl Schmitt (1888–1985) var en av det 20. århundres betydeligste – og mest foruroligende – politiske teoretikere. Han ville bak liberalismens «fiksjoner og normativiteter» med dens «system av avmilitariserte og avpolitiserede begrep» til politikens kjerne: kampen om makt – hos Schmitt presisert til *en eksistensiell strid mellom venn og fiende*. Schmitt ble en skarp kritiker av Weimar-republikkens forsøk på liberaldemokratisk innramming av maktstaten. Med sine teoretiske bidrag ga Schmitt legitimerende støtte til Hitlers nasjonalsosialistiske revolusjon i 1933.

I «Politikk og rett – et antiliberalt tema med variasjoner» (Pax 2019) er noen av Schmitts viktigste studier samlet. Den bringer i tillegg til «Politisk teologi» blant annet «Parlamentarismens svanesang» (1923), som er blitt stående som en klassisk, ideologikritisk tekst med vedvarende aktualitet, og «Teori om partisanen» (1963), hvor Schmitt trekker en linje fra militærstrategen Carl von Clausewitz via Lenin til Mao Zedong på en måte som har umiddelbar relevans for diskusjonen av den postnasjonale terrorisme. Schmitt skilte

mellom «den konvensjonelle fiende» i den konvensjonelle krig, som er folkerettslig regulert og der fienden opptrer i uniform, og «den absolutte fiende» og det absolutte fiendskapets krig, som ikke kjenner noen omhegning.

Statene har i dagens postnasjonale konstellasjon ifølge Schmitt mistet sitt krigførende monopol, og ikke-statlige aktører («partisaner») opptrer som krigførende partier. Den nye terrorismen med dens strategi og organisasjon, så som Taliban eller IS, foregripes i Schmitts studie. Terroristen, en nyere variant av partisanen, er kjennetegnet ved irregulæritet, stor mobilitet og total identifikasjon med sitt prosjekt; her gjelder «det absolutte fiendskap». De globale pandemier er også de postnasjonalt grenseløse med en usynlig, potensielt overalt tilstedeværende fiende, og gir derved venn-fiende-striden en ny, uhyggelig dimensjon.

Skulle Schmitts tenkning omkring politikk og rett, makt og stat sammenfattes i én formel, måtte det bli denne: Man må ikke ha rett for å skape rett – makt, ikke sannhet, skaper rett. Med sin antiliberale teori har Schmitt vært en intellektuell magnet for så vel høyre- som venstreradikale teoretikere og praktikere. Hos Schmitt flyter to aktuelle temaer sammen: unntakstilstand og populisme. Den som tror at den senere tids populisme kun er et irrasjonelt, retningsløst opprør, kan med fordel ta en titt på Schmitts tekster. Her vil en finne populismen i en avansert og teoretisk gjennomtenkt utforming, nøye innplassert i moderne politisk-rettslig teori, bare uten at den kalles «populisme».

Til demokrati i Schmitts forstand hører «homogenitet» og, om nødvendig, utskilling av «det heterogene»: «Et demokratiske politiske kraft viser seg ved at det evner å fjerne eller blokkere det fremmede og ulike, det som truer homogeniteten.» Nasjonen er for

«Også den rettslige begrensede stat må være i stand til å forsvare sin egen orden»

Schmitt den viktige, homogeniserende politiske enhet: «folket» som nasjon. «Vi er folket» lyder et tradisjonelt demokratisk kamprop med referanse til Rousseau.

Schmitts antipluralistiske identitetsdemokrati harmonerer i stedet med en populistisk retorikk som sier at «vi – og bare vi – representerer folket». Det demokratiske perspektiv «Vi er folket» er populistisk omformet til «Vi er ett folk».

Institusjonell maktfordeling i liberaldemokratisk forstand er et fremmedelement i det populistiske univers, slik det nå om dagen demonstreres i Trumps Amerika. Det samme ser en i postsovjetiske stater som Polen og Ungarn. Viktor Orbán, Ungarns statsminister, var en av de første statsledere som gratulerte Trump med seieren i 2016: Den signaliserte slutten på «liberalt ikke-demokrati» og «retur til virkeligheten» – «det sanne demokrati».

for å sikre lederskap når krise og kaos truer?

nd i vår tid

PÅ TIDE Å KVESSE KLØRNE: I likhet med Hobbes, beskriver Carl Schmitt alternativet til samfunnskontrakten som «naturtilstanden», kjennetegnet av alles kamp mot alle. Den sterke staten må være i stand til å forsvare sine egne – også i unntakstilstanden, ifølge Schmitt.

ILLUSTRASJON: PETER PAUL RUBENS, «BATTLE OF THE AMAZONS» (1615)

Autokratiske populistere som Trump og Orbán – og flere med dem, så som Putin og Erdogan – utfordrer den moderne stat i dens kjerner: som partidemokrati og liberal rettsstat. I stedet for partiene opptrer førerskikkelser, som i likhet med Machiavellis fyrste evner å mobilisere «folket» direkte uten formidende mellomledd som partier og mediene.

«Ser vi konturene av et nytt, postdemokratiske system,» spurte jeg i innledningen til Pax' Schmitt-bok, «en plebisitær omforming av demokratiet til et autoritært elitestyre, hvor de institusjonelle kontrollmekanismer er avvirket og den diskuterte offentlighet er avløst av folkets akklamasjon – via Twitter?»

Nå er ikke en Schmitt-inspirert populisme, som nevnt, et fenomen som er reservert høyrefløyen. Den mer eller mindre marxistiske teoretikeren Chantal Mouffe er en av dem som har gått i Schmitts skole, sist i pamfletten «For A Left Populism» (London 2018). Den venstreside radikale, franske teoretikeren Pierre Rosanvallon har i sin nye bok gitt en overbevisende fremstilling av populismen som en politisk ideologi på linje med liberalismen, konservatismen og sosialismen.

Det 21. århundre er rett og slett ifølge tittelen på hans bok «Populismens århundre» (Paris 2020). Også hos Rosanvallon er det umiskjennelige spor av Schmitt, men med langt større

distanse enn hva tilfellet er hos Mouffe.

Schmitts ideer om unntakstilstanden og hans venn-fienderetorikk har hatt en bemerkelsesverdige renessanse etter 11. september 2001 med Bush-administrasjonens tilsvar «Global War on Terror» under parolen «Den som ikke er med oss, er mot oss». I februar 2019 grep president Trump til bestemmelsen om unntakstilstanden for å finansiere byggingen av grensemur mot Mexico. «I am officially declaring a national emergency», uttalte Trump forleden for å bekjempe et koronavirus han noen uker tidligere hadde omtalt slik: «Looks like by April, you know, in theory, when it gets a little warmer, it miraculously goes away.» Trump representerer en amerikanisert videreutvikling av Schmitts idé om unntakstilstanden, idet beslutningsmonopolet nå også er blitt et sannhetsmonopol: Suverenen beslutter hvilke fakta som gjelder – og hva som er sant.

Unntakstilstanden har i senere år forut for koronakrisen blitt et stadig hyppigere brukt politisk instrument ikke bare i Trumps Amerika, men også i andre, demokratiske land, blant annet Frankrike, det moderne politiske demokratis hjemland, hvor presidenten ved flere anledninger har grepet til unntakstilstanden.

Også på akademisk amerikansk hold har Schmitts tenkning vunnet innpass, så som i «The Executive Unbound» (2010) av rettsteoretikerne Eric Posner (Chicago) og Adrian Vermeule (Harvard). Deres prosjekt er en «mainstreaming Schmitt»: «Carl Schmitt er for viktig til å bli overlatt til Schmitt – spesialister.» De vil vise hans relevans for analyser av konstitusjoner, administrativ statsmakt og unntakstilstander.

I det amerikanske politiske system er den utøvende makt, det vil si presidenten, den dominerende institusjonelle spiller, som kan vise seg vanskelig kontrollerbar med legale og konstitusjonelle mekanismer. Den moderne intervensjonsstaten med dens vidtgående administrative fullmakter fører ifølge Posner og Vermeule til en uthuling av de liberale, rettsstatlige ordninger: Bli unntakstilstanden mer regel enn unntak?

«The Executive Unbound» som ble utgitt under Obama-administrasjonens noe mer betryggende regime, har fått en mer foruroligende klang under Trump: Schmitts visjon om et presidentstyrt unntaksregime har ifølge statsviteren William Scheuerman «allerede materialisert seg i USA». Men Posner og Vermeules Schmitt-inspirerte perspektiv

kan, føyer Scheuerman til, bli et viktig lærestykke: Som ingen annen politisk eller juridisk teoretiker «har Schmitt satt unntakstilstanden på den statsvitenskapelige dagsorden – til betydelig uro for oss som er forpliktet på liberale og demokratiske rettsidealer». Schmitts forsvar for unntakstilstanden utber et tilsvar fra en liberaldemokratisk konstitusjonalisme.

Unntakstilstanden er en påminnelse om at politikk i vårt rettsstatlige demokrati ikke bare er «rutinepolitikk». Systemet beror på en orden, en maktens orden: maktstaten som forutsetning for rettsstaten.

Det var tema i Hobbes' «Leviathan» (1651): overvinnelsen av naturtilstandens kaos med alles kamp mot alle via samfunnskontrakten. Også den rettslige begrensede og bundne stat må være en sterk stat som i kritiske situasjoner er i stand til å forsvare sin egen orden. Det var denne tematikken som ble satt på dagsorden av «Beredskapshjemmelutvalget», ledet av professor Benedikte Moltumyr Høgberg og i fjor la frem sin innstilling («Når krisen inntreffer» NOU 2019:13).

Utvalget foreslo en sektorovergripende fullmaktshjemmel regulert i en egen fullmaktslov for forsvarlig og effektiv håndtering av «ekstraordinære kriser», forstått som situasjoner hvor «kritiske samfunnsfunksjoner» eller «tungtveiende samfunnsinteresser er truet», som følge av for eksempel «omfattende naturkatastrofer, terrorhandlinger, pandemier eller hybride hendelser».

En grunnleggende innvending mot å lovfeste en generell fullmaktshjemmel er faren for at den kan bidra til å utvide ytterligere den utøvende makts, «eksekutivens», handlingsrom, og derved brukes til å legitimere unntak fra normallovgivning og åpne for maktmisbruk.

På den annen side kan en slik hjemmel både ramme inn og muliggjøre handling når det trengs – den kan bidra til at man i en krisesituasjon unngår handlingslammelse fra regjeringens side som følge av uvisshet om hvor grensene for den utøvende makt går.

Det hadde utvilsomt vært mer suverent om den var vedtatt før – og ikke nå når krisen er inntruffet. Er statens klør blitt så sløvet av normaltilstanden at den ikke evner å vise sine klør – å utøve lederskap – i unntakstilstanden, når kaos truer? En dose Hobbes (og Schmitt) er kanskje hva det norske system med dets demokratiske lederskap kunne trenge.

Rune Slagstad,

Institutt for samfunnsforskning
rune.slagstad@samfunnforskning.no